

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLVII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојичић, др Драго Ђупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1991

DANKO ŠIPKA

(Sarajevo)

NOVI TRENDОВI U PROUČAVANJU LEKSIKONA

Posljednjih decenija, a naročito posljednjih godina sasvim je vidljivo da se leksikon više ne shvata kao vreća svaštara za smještanje idiosinkrazijskih elemenata u jezičkoj strukturi, dakle mjesto koje ne zavredjuje ozbiljniju lingvističku analizu. Brojni su priručnici u raznim krajevima istraživačkog globalnog sela koji o tome govore. Tu je, da spomenemo samo neke jezike, čitav niz priručnika na ruskom jeziku (npr. Fomina, 1983, Kuznecova, 1982, Ufimceva, 1986), poznati češki (Filipec, 1985), francuski (Rey, 1970), i još poznatiji njemački priručnik (Wunderlich, 1985). Krugom tema, nivoom formalizacije, lucidnošću u obradi problema, jasnošću prezentacije i mnogim drugi odlikama izdvojio se, čak i među tako uglednim radovima, niz priručnika na engleskom jeziku. Najnovija knjiga u tom nizu je *An Outline of English Lexicology* (Lipka, 1990). Ona je i neka vrsta stjecašta i sume ideja iznesenih u prethodnim knjigama. Prethode joj *Lexical semantics* (Cruse, 1986), *Vocabulary. Applied Linguistic Perspectives* (Carter, 1987), *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon* (Aitchison, 1987), *Words and Their Meaning* (Jackson, 1988).

Cruseova studija, objavljena kao udžbenik u čuvenoj seriji „Cambridge Textbooks in Linguistics“, obradila je prvenstveno semantičke relacije u leksikonu. Autor je, kontekstualnim pristupom, na osnovu relativno malog broja invarijanata jasno opisao relacije, a naročito je velika pažnja posvećena razradi suprotnosti. Takav opis uglavnom je na tragu poznate Lyonsove *Semantike* (Lyons, 1977).

Carterova knjiga, kao dio edicije sa praktičnim stanovištima navodi perspektive primjene.

Knjiga Jeana Aitchisona usredotočuje se na psiholingvističku stranu problema. Obradjeni su problemi pamćenja i pronalaženja riječi, učenja riječi kod djece, iznesene osnovne tehnike prikupljanja gradje, modelovanja i sl.

Jacksonov priručnik, kao dio edicije „Učenje o jeziku“ koncentriše se prvenstveno na leksikološka pitanja relevantna za sastavljanje i korištenje rječnika, te na sam leksikografski rad, a pisan je kao udžbenik sa sasvim pouzdanom, ali elementarnom obradom problema.

Konačno, knjiga profesora Lipke, skromnog naslova, a izuzetno vrijednog sadržaja, sumira ideje čitavog tog niza istraživačkih napora i zaokružuje ga. Ne radi se to samo o sumiranju onoga što je izlagano na engleskom jeziku, nego, prije, o sublimaciji iskustva onoga što se obično naziva tradicionalna evropska leksikologija, dakle jednog u posljednje vrijeme izuzetno prisutnog pravca lingvističkog mišljenja.

Leksikologija je, dakle, postala samostalna disciplina načinom razmišljanja i djelovanja, što se izuzetno dobro vidi iz Lipkinog rada. Struktura njegove knjige, objavljene kod čuvenog (za leksikografe, a i leksikologe) Maxa Niemeyera, pokazuje krug tema i problema kojima se posljednjih godina leksikologija bavi. U prvom, uvodnom poglavlju autor iznosi opšte probleme: struktura engleskog leksikona, variranje engleskog, rječnici. Potom slijedi razrada četiri široke tematske oblasti: jezički znak, unutarinja struktura riječi, struktura leksikona, funkcije riječi. To je, ujedno, i najgrublja podjela oblasti leksikoloških istraživanja.

Proučavanje lekseme kao jezičkog znaka podrazumijeva: modelovanje znaka (kod Lipke su opisani Sosirov pristup, pristup Richardsa i Ogdena, te Bühlera), analizu značenja znakova i vrsta značenja (jezik i zbilja, pristupi semantici, denotacija i upućivanje, druge vrste značenja, konotacija i obilježnost), te konačno određenje morfeme, riječi i lekseme.

Unutarinja struktura riječi uključuje opis polisemije, morfološko-tvorbene strukture, semantičke strukture kroz komponentnu analizu i semantička obilježja, te, konačno, leksička pravila i semantičke procese (kakvi su, npr. metafora i metonimija).

Struktura leksikona bavi se odnosima među riječima, pa se proučavaju jedinice, klase i relacije, paradigmatске relacije (homonimija, sinonimija, hiponimija, antonimija, leksička polja ...), te sintagmatske relacije (sintagme i kolokacije).

Funkcionisanje riječi odnosi se na riječi u kontekstu, gdje se dobar dio pozornosti posvećuje monosemantizaciji, te riječi u svijesti, gdje se promatra kako se u našim glavama prelama jezički i vanjezički univerzum.

Arhitektonika priručnika jasno pokazuje oblasti koje su u središtu sadašnjih strujanja u okviru tradicionalne evropske leksikologije. Na takav, u osnovi dobar i plodonosan pristup mogle bi se, po nama, staviti dvije zamjerke: a) određenje leksikologije dosta je usko, ne vide se izdvojite leksikološke

oblasti sa visokim stepenom autonomije (npr. frazeologija, terminologija, onomastika); b) nije dovoljno vidljiva razlika između opšteg i pojedinačnog.

Naravno, sada treba da se zapitamo kako se prema svim tim leksikološkim tokovima postavljaju istraživači srpskohrvatskog jezika. Na osnovu vlastitog uvida (Šipka, 1990) u tekuću leksikološku produkciju, možemo reći da postoji čitav niz radova o pojedinačnim leksikološkim problemima u opštoj ili serbokroatističkoj perspektivi, ali da nemamo sistematski organizovan i iscrpan priručnik u kojem bi se na jednom mjestu mogli naći svi problemi.

Kao svoj prilog utvrđivanju i pojašnjavanju predmeta leksikologije, a ujedno i nacrt opšteg i srpskohrvatskog leksikološkog priručnika, sa dodatim dijelom o leksikografiji, iznijeli bismo sljedeću shemu:

0. Pristup
  - namjera i namjena
  - metodologija
1. Temeljni pojmovi i određenje leksikologije
  - opšti metodološki problemi
  - leksička jedinica
  - leksikon
  - leksikologija
2. Leksičko značenje
  - komponente leksičkog značenja
  - polisemijska struktura
  - različiti pristupi leksičkom značenju
3. Struktura opšteg leksikona
  - elementi
  - razvoj
  - relacije
4. Upotrebne karakteristike leksičke mase
  - nadkontekstna raslojenost
  - unutarkontekstna raslojenost
  - kvantitativne odlike
5. Leksikon srpskohrvatskog jezika
  - razvoj
  - izvori popunjavanja
  - savremeno stanje
6. Mentalni leksikon
  - opšti metodološki problemi
  - modeli
  - razvoj
7. Leksikološke discipline sa visokim stepenom autonomije
  - tvorba riječi
  - frazeologija

- terminologija
- etimologija
- onomastika
- 8. Leksikografija
  - leksikografske discipline
  - tipovi rječnika
  - faze leksikografskog rada
  - struktura rječničkog teksta
- 9. Rječnici srpskohrvatskog jezika
  - razvoj srpskohrvatske leksikografije
  - savremeno stanje
- 10. Literatura
- 11. Rješenja zadataka
- 12. Predmetni i imenski registar

Tematske cjeline imaju sljedeću strukturu:

- obrada teme
- izbor iz literature s komentarima
- mogućnost primjene i daljih istraživanja
- zadaci i vježbe.

Tako bismo povelj računala i o drugim leksikološkim oblastima sa visokim stepenom autonomije, te razdvojili opšte od posebnog. Ujedno, ovakav pristup vodi računa i o srpskohrvatskoj leksikološkoj tradiciji. Tu prije svega mislimo na izdvojen položaj tvorbe, frazeologije, terminologije i onomastike, a i na to da četvrti dio dopušta široku primjenu kog nas uveliko prisutnih sociolingvističkih strujanja, a šesti ulazak danas izuzetno aktualnih psiholingvističkih tokova. Uz to, dodavanje dijela o leksikografiji sasvim je u skladu sa dosadašnjom praksom tijesnog povezivanja leksikologije i leksikografije, o čemu svjedoče i skupovi pod tim naslovom. Primjenom ovakve sheme i pisanjem priručnika priključili bismo se na aktualna evropska leksikološka zbivanja, ali i bili na tragu sopstvene produkcije.

No, sve dosada izneseno odnosilo se na samo jedan, makar u Evropi i dominantan, tok u proučavanju leksikona. Gledano u globalnim lingvističkim okvirima taj tok ostaje dosta izolovan. Naime, aktualne gramatičke teorije sintaksički su orijentisane, a leksikon shvataju kao skup idiosinkrazijskih obilježja. Tako, u osnovi, postoje dva paralelna i međusobno oprečna pristupa leksikonu. U leksikološkom, leksikon je ishodište i utočište svih proučavanja, dakle sami centar interesovanja, dok je u savremenim generativnim gramatikama na samoj periferiji.

Najnoviji, izuzetno zanimljiv pokušaj prevladavanja takve situacije, jeste priprema projekta *Teorija leksikona*, koji pod vodstvom prof. Wunderlicha 1991–1993. treba da se realizuje na düsseldorfskom, kölnskom i wuppertalskom univerzitetu.

Namjera tog projekta je da se leksikon uklopi u gramatičke teorije i da mu se tu da centralno mjesto. Osnovni su ciljevi, onda, određivanje strukture leksičke jedinice, arhitektonike leksikona, te mjesta leksikona u gramatici. U tako definisanom projektu jasno su izražene veze sa leksikografijom i tradicionalnom leksikologijom, kompjuterskom lingvistikom, tipologijom i traženjem univerzalija, proučavanjem govorne sposobnosti i psiholingvistikom.

Projekt je podijeljen na četiri najšira dijela: struktura leksičkih kategorija, odnos leksikona i sintakse, morfologija i tvorba, te semantička struktura leksikona.

Osnovni cilj izučavanja strukture leksičkih kategorija je određivanje šta je domen imena, šta glagola, a šta su funkcionalne kategorije. Ta oblast sadrži tri konkretna projekta: veznici zavisnih rečenica u leksikonu, sintaksičke osobine engleskih prijedloga u leksikonu, te kategorija imena u leksikonu.

Bavljenje odnosom leksikona i sintakse podrazumijeva razgraničenje domena riječi i rečenice. Sve to ostvareno je na jakom kognitivnolingvističkom fonu, kako se vidi i iz konkretnih projekata: kognitivna teorija i učenje leksikona, sintaksička valentnost u leksikonu, simulacija rada leksikona, leksička zasnovanost kongruencije.

Odnos morfologije i tvorbe daje se u svjetlu odnosa rečenica — riječ. Konkretni projekti su: derivacija i leksička semantika, dopune glagolu u njemačkom i talijanskom, korijeni i afiksi, te organizacija ravni u leksikonu.

Konačno, semantička struktura leksikona, koja se uveliko oslanja na prethodno navedene projekte, kao konkretne zadatke ima izučavanje struktura polja u leksikonu, dualskih operatora, te značenja glagola.

Kako se vidi i iz ovog šturog pregleda, leksikon je postavljen kao centralna tačka u jednoj cjelovitoj gramatičkoj teoriji. Projekt ima sve odlike savremenih lingvističkih dešavanja (orijentacija na kognitivne procese, traženje univerzalija, kompjuterske simulacije itd). Navedena teorija leksikona tek je u povoju. Nadamo se da će, pošto projekat bude prihvaćen i kad se sve što je naznačeno uradi i objavi, doći do malog prevrata u gramatičkim teorijama.

Konačno, na osnovu iznesenih činjenica možemo reći da je trenutno proučavanje leksikona svrstano u dva široka toka. Prvi, nazovimo ga uslovno „tradicionalna evropska leksikologija“ ima dosta precizno polje proučavanja. razrađene metode i tehnike, što se vidi u velikom broju priručnika. Istraživači srpskohrvatskog jezika trebalo bi, jednim cjelovitim priručnikom, da se tješnje povežu s tim tokom. Drugi, koji se tek počeo razvijati, vidi leksikon u sasvim drugom svjetlu, kao centralno mjesto jedne gramatičke teorije. I o tom toku naši bi, ovaj put ne leksikolozi, nego gramatičari, trebalo da porazmisle.

L I T E R A T U R A

- Aitchison, Jean *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. Basil Blackwell, Oxford, 1987.
- Carter, Ronald *Vocabulary. Applied Linguistic Perspectives* Allen & Unwin, London, 1987.
- Cruse, D. A. *Lexical Semantics*. Cambridge, CUP, 1986.
- Filipec, Joseph; František Čermak *Česka leksikologie*. Academia, Praha, 1985.
- Fomina, M. I. *Sovremennij russkij jazyk Leksikologija*. Moskva. Vyssaja skola, 1983.
- Jackson, Howard *Words and their meanings*. Longman, London, 1988.
- Kuznecova, E. V. *Leksikologija russkogo jazyka*. Moskva, Vyssaja škola, 1982.
- Lipka, Leonhard *An Outline of English Lexicology*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1990.
- Melvinger, Jasna *Leksikologija i leksikografija*, skripta, Pedagoški fakultet, Osijek, 1984.
- Rey, Alain *La Lexicologie*. Paris, Klincksieck, 1970.
- Šipka, Danko *Komentarisan bibliografija radova srpskohrvatske leksikografije i leksikologije*, rukopis u izradi, 1990.
- Ufimceva, A. A. *Leksičeskoe značenie*. Moskva, Nauka, 1986.
- Wunderlich, Dieter; Christoph Schwartze *Handbuch der Lexikologie*. Athenäum, 1985.
- Wunderlich, Dieter (rukovodilac projekta) *Sonderforschungsbereich Theorie des Lexicons, Finanzierungsantrag 1991-1992-1993*. Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf, Bergische Universität Köln, Gesamthochschule Wuppertal.

S u m m a r y

Danko Šipka

CURRENT TRENDS IN THE RESEARCH OF THE LEXICON

Two major trends can be differentiated, the first being traditional European Lexicology, the second general linguistic theory, with the lexicon as its center.